

О. Б. Федоренко

ПРОЯВИ ХАРАКТЕРНИЦТВА НАЛИВАЙКА В СТАВЛЕННІ ДО ЖІНОК (ЗА ОДНОІМЕННИМ РОМАНОМ ІВАНА ЛЕ)

Роман Івана Ле «Наливайко» (1940; друга редакція 1953) потрапив до об'єктиву дослідження вже більше півстоліття назад. Йому присвячено вступні статті до кількох видань цього роману і взагалі творів письменника (З. Голубєва – 1986 та ін.), літературно-критичні та критико-біографічні нариси (П. Мисник – 1957, Н. Над'ярних – 1967, ін.), монографії (М. Сиротюк – 1958, М. Лакиза – 1965) тощо. Проте, унікальні (характерницькі) здібності героя роману так і не стали предметом спеціального дослідження. І навіть тоді, коли дослідники звертали увагу на особисте життя ватажка, вплив Наливайка на інших персонажів роману і, зокрема, на жінок залишився не вивченим. То ж, простежити силу, мотиви, причини, умови та наслідки таких впливів Наливайка на жінок є основним завданням даної статті.

Так, ще 1957 року П. Мисник висловив думку про те, що художні домисли не завжди допомагають авторові краще розкрити характер Наливайка, особливо в його ставленні до жінок, а саме: *«взаємин Наливайка з графинею Барбарою»* [5; 232]. На його думку, вони не сприяють *«виявленню жодної нової риси в характері героя»* [5; 232]. А М. Сиротюк стверджує зовсім протилежне: *«У молодого сотника-красуня закохуються жінки різних суспільних станів, морально-етичних поглядів, темпераментів ...»*, і це яскравіше розкриває його *«душевну цільність, силу волі, високу мораль»* [7; 177]. Таке бачення має й М. Лакиза [2; 102–103]. Та й Н. Над'ярних, зіставивши взаємини Наливайка з графинею та з Мелашкою, відзначила: вірність обов'язку проявляється в останній парі *«вільно і природно»* [6; 177].

І справді заміжня полячка Барбара, вперше побачивши Наливайка, одразу зачарувалася його молодістю, волелюбністю і незалежністю: *«Молода графиня захоплено, з цікавістю стежила за «файним лицарем» – козаком з України. А він, овіяний степовими вітрами, стрункий, як промінь, і рухливий, як гірський потік, пройшов перед її замріяними очима. Не помітив чарівної молодої жінки, надто незалежний, як стихія»* [3; 23].

А вже під час дипломатичних переговорів Наливайко викликав прихильність графині своїм потужним інтелектом, надзвичайною кмітливістю і виключним зухвальством – він причарував її тим, що розумно *«поправив самого гетьмана коронних військ»* [3; 25]. І щоб звернути на себе увагу Северина, вона зробила все, аби *«Сотник затримався у дверях, милуючись господинею»* [3; 31] і *«неначе розум розгубив він при зустрічі з ...»* нею [3; 33].

До цього, Наливайко неабияк цінував і використовував для впливу на оточення свої знання та вміння дотримуватися козацьких і взагалі національних українських звичаїв: *«Свою неприступність до жінок Наливайко шанував без хизування, але глибоко, як релігію вояцьку. ... Що віра, що жінка в поході козакові, як отому Іванові кайдани, тільки в'яжуть волю і розум»* [3; 77, 193]. А тут *«Зайво випитий ківш угорського вина з ніжних рук молодої Барбари, та*

ще й пригубленого такими устами – ламав священні вояцькі звичаї» [3; 77]. Більше того, цінуючи громадське вище за особисте, Наливайко намагався викреслити із свого серця і життя графиню: «*Але ж безпечніше буде серцеві старшого наймитських військ українських не дослухатися до того трепетного жіночого голосу. ... Потім відійшов з папером до гармати, неначе там хотів лишити й ті небезпечні для молодого лицаря думки*» [3; 193, 252]. Може, саме тому він навіть не читає її листа: його «*рука, не здригнувшись, твердо тримала лист на вогні*» [3; 193]. І те, що зусиллями розуму та волі Наливайко долає своє «неправильне» кохання до полячки (а тим більше графині!) Барбари Замойської, сприймається нею як його чаклунство: «*Але той українець замовлений від чар жіночого кохання...*» [3; 249].

Проте, ватажок не тільки владарює над своїми почуттями, а й дуже вдало маскує їх: Наливайко фактично не виказує свого кохання до шляхтянки Барбари, хоча довгий час по їхній зустрічі настійливо згадує її: «*В житті і він пережив таку хвилину, коли природа й почуття знаходять рівновагу в пристраснім чаду...*» [3; 326]. І все тому, що почуття обов'язку героя перед українським народом було для нього значно важливішим за шалене кохання і особисте щастя. Отже, герой приходить до висновку, що «*... то була чужа його людській гідності жінка, чужа його громадським пориванням*» [3; 326]. То ж даремно далекоглядна графиня Барбара «*Намагалася прихильністю жіночою втихомирити Наливайка, а заповзятість його звитьяжну одягти в кунтуш польського шляхтича... Не мечем, а ласкою запобігти лиха, і Короні Речі Посполитої подарувати полководця з лев'ячою мужністю*» [3; 286].

Коли їй не вдалося підкорити Наливайка для Польщі, вона стала на його захист: Барбара стала перед Жолкевським «*і в її рішучій постаті Замойський упізнав вовчицю*», та ще й таку, що «*Біль і страх утратити дружину здавили ...*» його [3; 295]; що взагалі «*... поголос пішов по Україні про того щасливого на жіночі симпатії красуня, гусарського сотника Наливайка*» [3; 153]; що сивоголовий канцлер Замойський засумнівався в його батьківстві: «*Син – на шостому десятку літ... Чий син, чия кров, кому граф Ян Замойський передасть честь шляхетського роду, надасть графське ім'я?..*» [3; 208].

А найбільше лютував від ревнощів до Наливайка безнадійно закоханий у графиню Барбару польський гетьман Жолкевський: «*Важко сказати, що сильніше в гетьмана: коронна служба та слава звитьяжця а чи люта помста ворогові-суперникові? Збіг того і другого подвоював його войовниче завзяття в цій погоні за Наливайком*» [3; 307], – що й привело врешті-решт до поразки українського повстання і загибелі його ватажка.

Наливайко викликав таке захоплення Барбари, що вона вирішила востаннє врятувати коханого, залишившись замість нього у в'язниці, де «*Перед нею страждав чоловік, ім'я якого лякало шляхту, а їй давало незрозумілі стимули до життя*» [3; 446]. І все-таки Наливайко твердо висловлює свої переконання: «*Я належу своєму народові, поневоленому панами. Зрікаюся тої хвилинної щирості до пані, і любов мою за вітром розвій, пані графова. Коли*

помру, то за ту людську правду, якої домагаємося ми збройно. За неї варто вмерти!» [3; 447]. При цьому Наливайко згадує ім'я іншої жінки – Мелашки: «Не втікати я, бо присягав за людську справу просто й гордо дивитися смерті в очі... Барбара... Мелашка!..» [3; 447].

Уже при першій зустрічі з Мелашкою Наливайко справив на неї дуже сильне враження – він врятував їй і її старому дідові Уласові життя від нападу дозорця: «Вершник вихопив з піхов шаблю й з усього розмаху щокою шаблі вдарив дозорця по спині. Дозорець відлетів убік, ...» [3; 10].

Сотник Наливайко викликав захоплення Мелашки, насамперед, своїм загостреним почуттям справедливості, надзвичайною рішучістю та людяністю: «Вершник узяв діда під руки, звів його, як зів'яле стебло, на ноги і сам не знав, що чинити з собою: хотілося плакати разом із старим, злість душила груди. Пригорнув ту старечу сиву голову до своїх грудей, у перелякану дівчину вдивлявся і втішав» [3; 12]. То ж не дивно, що пізніше Наливайко причарував Мелашку ще й своїм палким поглядом: «В очі привітно глянув, як у безодню лягну і манливу, і злякався, відвів погляд, щоб не засоромити дівчину» [3; 16].

А вже потім, виношуючи задуми народного повстання, Наливайко «не раз вів мову з дівчиною про долю народу» [3; 130]. Та одного разу, коли «Мелашка скинула погляд просто в очі сотникові і немов обпеклася, як метелик, торкнувшись вогню. Почервоніла, знітилася», він, «бровою не моргнувши, витримав той погляд» [3; 130] і роз'яснив їй необхідність знати повстанські настрої селян.

Саме тоді й саме тому Мелашка відчула наближення повстання і виключну роль Наливайка в ньому: «Його життя вліталося в якісь страшні і такі до болю бажані події! Наливайко з кожним його словом у хатинці виростав і обарвлювався в казкову постать героя...» [3; 131].

А Наливайко, в свою чергу, думав про Мелашку як таку, яка «являє собою частку його власної душі, ... його майбутнє» і «майбутнє всього народу» [3; 228–229]. Природньо, що Наливайко і Мелашка просять благословіння в діда Уласа і стають нареченими.

І пізніші почуття Северина до графині Барбари та до інших жінок («Шляхтянки!.. Графиня Замойська, княгиня Острозька, гетьманша Лободина...» [3; 252]) не затьмарили любові найніжнішої і найглибшої. Може, це було тому, «що в тій любові було більше співчуття скривдженій долею сестри, аніж пристрасного сліпого кохання. ... І часом боявся признатися собі, що тільки щира вдячність освячує й підтримує його глибоку приязнь до цієї дівчини. Він буде її любити...» [3; 326].

Мелашка ж, самовіддано рятуючи закатованого Наливайка і долю всього повстання, дісталася до князя Острозького і примусила його визнати: «Ого, дівчино чи жінко! Та ти, бачу, з глузду з'їхала від кохання до свого Северина! Але ж він... вартий того» [3; 355].

Наливайко настільки сильно вплинув на Мелашку, що вона, долаючи неймовірні перешкоди, опинилася на Січі і виступила там з аргументованою

промовою: «Сьогодні ляхи закатують Наливайка, а нас, як бидло, ще більше до панських рук приберуть. А завтра вони й до вас доберуться» [3; 404]. Так любов жінки до чоловіка підняла запорожців на допомогу йому й Україні.

То ж не дивно, що син Мелашки, Мартинко Пушкар, отримав від сліпого кобзаря Карпа Богуна, колишнього побратима Наливайка, таку настанову: «А виростеш, викопай Наливайкову шаблю з-під груші, мати твоя, Мелашка Семениха, знайде... І щоб пізнали пани Наливайкову руку в руці народного месника...» [3; 454].

Більше того, натхненна любов'ю Наливайка Мелашка стала другою матір'ю майбутньому гетьманові Хмельницькому: «Богдан іскрився правдою, якої так кортіло зажити жінці. Щось наливайківське помічала в цьому хлопцеві, забуваючи, що сама ж і щепила йому ті настрої, як тільки могла» [4; 195].

Стосунки Наливайка з двома іншими жінками окреслено не так виразно. Так, чешка Сюзанна Середзянка була в захваті від воїнського хисту героя. Про це її чоловік, Януш Острозький, наївно сказав Наливайкові таке: «Дружина моя ... захоплена вашими вояцькими здібностями, найкращого коня вам подарувала» [3; 66–67]. Ці слова запали в душу Северина, можливо, через те, що раніше він не звертав уваги на симпатію княгині до себе. Той же Януш Острозький визнав, говорячи з князем Радзівіллом: «Чи не здибались ви часом, милий Криштофцю, з цим красунем десь в одній шляхтянки? Боюсь, що тут нам з тобою проти Наливайка не встояти» [3; 72], – а то він (з намови Радзівілла) втрачає голову від ревнощів до своєї дружини: «Хіба сам не помічав очевидної, загрозливої для його честі, прихильності Сюзанни до сотника?» [3; 74].

Захоплення Сюзанни Наливайком помітив і старий князь Острозький: «У сотника Наливайка, крім загравань, вона вчилася не тільки їзди верхової, а й спритності орудувати шаблею. Навіть пушкарську справу вивчила від нього»; «Сюзанна, моя мила невісточка, ризикує навіть життям, і це... можливе значно раніше, аніж вона б стала дружиною сотника. Миру між сином князя воеводи та привідцею бунтарів – не буде. Вона може піти з нашого роду тільки в домовину...» [3; 127].

Емоційною й напруженою письменник зобразив самотню зустріч Наливайка з княгинею Острозькою: «У ту хвилину, коли розжсвілі й усміхнені вуста, як квітка, розімкнулися, щоб випити свекрівське вино, біля Сюзанни опинився зарослий бородою слуга, що так пильно милувався красою чешки»; «Сміявся він чи наказував, співав а чи учениці своїй високій пояснював примхи степового козачого коня – його голос звучав як пестоці коханця...» [3; 138]. Тобто, не радість за своє врятоване життя, а радість зустрічі з коханим викликала у княгині сльози: «Тільки безнадійна любов і радість несподіваної зустрічі могли б спричинити такі рясні сльози» [3; 140].

По-іншому сприймала Наливайка молода панна Лашка, яка посправжньому відчувала себе жінкою при одній згадці про Наливайка: поруч із ним «відчуваєш себе, як лозина біля ставу: ростеш і гнешся, і вроду свою

дівочу, немов у люстрі, в тих очах молодецьких упізнаєш... Коли б католик він – не пішов би від неї з непокарбованим любов'ю серцем...» [3; 213].

Наливайко виявив, що розуміється на жіночій вроді, він сказав своєму побратимові Бронеку: «Панна Лашка, годованка Оборської, ще молода і... надто красива для Лободи» [3; 251]. Та нелюбов Северина викликала в Лашки прагнення помститися – вона спочатку звертається до нього як до найлютішого ворога, а зрозумівши, що підло ошукана Жолкевським, жінка знову згадує виключну порядність Наливайка і вигукує в розпачі: «Най пан заспокоїться... Наливайком я назву батька, коли народжу сина, і ненависть таку ж викохаю у нього до... роду славного. А до того... світ не знатиме про підлоту й коронні чесноти гетьмана» [3; 412], за що й поплатилася своїм життям.

Таким чином, можна сказати, що Наливайко іноді так впливав на жінок своїми унікальними рисами характеру, особливостями поведінки, набутими вміннями та знаннями: і виключною рішучістю, незалежністю та рідкісною порядністю, неабиякою людяністю і загостреним почуттям справедливості, непересічними вояцькими здібностями та звабливим голосом, шляхетністю манер і розумінням тонкощів жіночої психології, що їхні життєві шляхи й долі змінювалися кардинально. І хоча по-різному складалися у Северина стосунки з жінками, однак, усі вони були зачаровані ним. Тобто, в романі Наливайко приваблював жінок, перш за все, його характерницькими рисами та ознаками.

Література

1. Голубєва З. С. Іван Ле // Ле І. Роман міжгір'я / вступ. ст. З. С. Голубєвої. – К. : Наукова думка, 1986. – С.5–24.
2. Лакиза М. О. Іван Ле. Життя і творчість / Микола Опанасович Лакиза. – К. : Дніпро, 1965. – 177 с.
3. Ле І. Твори : у 7 т. – К. : Дніпро, 1968– . – Т. 4: Наливайко : історичний роман. – 1969. – 455 с.
4. Ле І. Твори : у 7 т. – К. : Дніпро, 1968– . – Т. 5: Хмельницький : історичний роман. У трьох книгах. – Книга перша. – 1970. – 461 с.
5. Мисник П. Іван Ле // Українські радянські письменники : літ.-критичні нариси. – Вип. II. / ред. Б. С. Буряк, С. А. Крижанівський ; авт. колектив: С. Крижанівський, А. Ковтуненко, Є. Старинкевич, А. Тростянецький, П. Мисник, Б. Буряк, ін. – К. : Рад. письменник, 1957. – С. 201–239.
6. Над'ярних Н. С. Іван Ле : критико-біографічний нарис / Ніна Степанівна Над'ярних. – К. : Рад. письменник, 1967. – 223 с.
7. Сиротюк М. І. Українська історична проза за сорок років / Микола Юсифович Сиротюк. – К. : Рад. письменник, 1958. – 335 с.

Анотація

О. Б. Федоренко. Прояви характерництва Наливайка в ставленні до жінок (за одноіменним романом Івана Ле)

Стаття присвячена вивченню ставлення Наливайка до жінок в одноіменному романі Івана Ле. У процесі аналізу було з'ясовано, що герой іноді так впливав на жінок своїми унікальними рисами характеру, особливостями поведінки, набутими вміннями та знаннями, що їхні життєві шляхи й долі змінювалися кардинально. Тобто, в романі Наливайко приваблював жінок, перш за все, його характерницькими рисами та ознаками.

Ключові слова: «характер», «риси характеру», «характерник», «характерництво».

Аннотація

О. Б. Федоренко. Проявлення характерництва Наливайка в отношении к женщинам (по одноименному роману Ивана Ле)

Статья посвящена изучению отношения Наливайка к женщинам в одноименном романе Ивана Ле. В процессе анализа было установлено, что герой так влиял на женщин своими уникальными чертами характера, особенностями поведения, приобретенными умениями и знаниями, что их жизненные пути и доли изменялись кардинально. То есть, в романе Наливайко привлекал женщин, прежде всего, своими характерными чертами и признаками.

Ключевые слова: «характер», «черта характера», «характерник», «характерництво».

Summary

Olga Fedorenko. Nalivaiko's display of outstandingness in his attitude to women (by Ivan Le's novel of the same name)

The article is dedicated to the research of Nalivaiko's attitude to women in Ivan Le's novel of the same name. In the process of analyses it was found out that the hero sometimes so influenced women by his outstanding traits of character, peculiarities of behaviour, reached skills and knowledge that their lives and fates were changed completely. We can say that in the novel Nalivaiko attracted women first of all by his outstanding traits and features.

Key words: “character”, “trait of character”, “outstanding-kosac”, “outstandingness”.

Стаття прорецензована і рекомендована до друку д.ф.н., проф. Козловим А. В.